

Taha Niyazi Karaca, **Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell**, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Meryem Maide AĞALDAY¹

Medeniyete dair yapılan bir konuşmanın ilk cümlesi Mezopotamya’da ortaya çıktığı ve bundan dolayı Mezopotamya’nın medeniyete beşiklik ettiğidir. Mezopotamya bölgesi, Dicle ve Fırat nehirleri arasında bulunan ve günümüz çizilmiş sınırları içerisinde Irak, Kuveyt ve Suriye gibi devletlerin yer aldığı geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu geniş coğrafyada Sümerler, Akadlar, Babilliler ve Asurlular gibi kadim medeniyetler tarih sahnesine çıkmış ve kültür tarihinde önemli roller oynamışlardır. Mezopotamya’da ortaya çıkan bu medeniyetler insanlık tarihinin en önemli devrimleri ve gelişmelerinin temellerini atmışlardır. Yazının keşfi, tekerleğin icadı, tarımsal faaliyetlerin başlangıcı, büyük devlet organizasyonların kurulması, yazılı kanunların doğuşu, matematik ve astronomi alanındaki gelişmeler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Mezopotamya bölgesinin sahip olduğu bu miras, tarih boyunca bölgenin önemli bir ticaret ve kültürel alışveriş merkezi olmasını sağlamıştır.

Tarih boyunca önemli gelişmelere sahne olan coğrafya yakın tarihte de önemli olayların meydana geldiği bir alan olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşının yaşandığı atmosferde, sömürgeci anlayışa sahip büyük devletlerin politik ve ekonomik çatışmalarının düğümlendiği konum olarak ön plandaydı. Uzun bir zaman diliminde Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyetinde kalan bölge birinci dünya savaşına giden süreçte büyük güç odaklarının ilgi odağı haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşının başlaması ile Osmanlı İmparatorluğunun karşısında yer alan İngilizler önemli jeopolitik konumundan dolayı Süveyş kanalını ve bölgenin önemli petrol yataklarını kontrol etmek için büyük bir atılım gerçekleştirdiler. İngilizler siyasi ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için Arap milliyetçiliğini körükleyerek Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyanları organize ederek bölgeyi istikrarsızlaştırmışlardır. Meydana gelen isyanların tamamı Lawrence gibi önemli İngiliz casuslarının eliyle tertip edilmiş ve stratejik olarak yönlendirilmiştir. Bölgede sadece İngilizlerin değil aynı zamanda

¹ Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-Posta: meryemagalday@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5442-8921>

Fransız ve İtalyanların da ilgi odağı haline gelmiştir. Sömürgeci bir anlayışa sahip olan bu devletler sahip oldukları ağır sanayi kollarını beslemek için bölgeyi bir kaynak olarak görüyorlardı. Birinci Dünya Savaşının Müttefiklerin lehine sonuçlanmasıyla İngilizler ve Fransızlar bölgeyi kendi aralarında gizli bir şekilde Sykes-Picot anlaşmasıyla paylaşmışlardır. Savaş sonunda büyük bir yıkımla karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış ve bölgede irili ufaklı birçok manda devleti ortaya çıkmıştır. Kurulan manda devletlerinin tamamı ulus-devlet anlayışı etrafında yapılmış ve sınırlarının masa başında tayin edilmesi bölgede kalıcı tarihi sorunların, çatışmaların ve gerilimlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Orta Doğu’da yaşanan değişimlerin arka planında yer alan aktörler ise bölgede yoğun faaliyet gösteren Lawrence ve Gertrude Bell gibi casuslar olmuştur.

Gertrude Bell (1868-1926) tarihin sayfaları arasında gizli kalmış bir karakter olarak son yıllarda oldukça merak konusu olmuştur. Bu merakın altında yatan neden ise Bell’in 20. yüzyılda Orta Doğu’nun şekillenmesinde önemli bir rol oynamasıdır. Bell genel olarak kâşif, arkeolog, diplomat ve yazar olarak anılmaktadır. Fakat bütün bu özelliklerinin yanında büyük bir İngiliz casusu olduğu gerçeği diğer özelliklerinin önüne geçmektedir. Bundan dolayı “*Çöl Kraliçesi*” lakabıyla ünlene Bell, Birinci Dünya Savaşından önce ve sonra Orta Doğu coğrafyası üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bell hem aldığı eğitim hem de sahip olduğu kişisel becerilerle Orta Doğuda İngilizlerin sömürgeci politikalarının etkili olmasında büyük bir rol oynamıştır. Günümüz Irak devletinin kurulması ve sınırlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Irak devletinin sınırlarının çizildiği komisyonda akit olarak çalışması onun modern Irak devletinin kurucusu olarak anılmasına neden olmuştur. Bütün Orta Doğu coğrafyasını karış karış gezmesi, arkeolojik çalışmalara öncülük etmesi ve bölgenin yerel ve ulusal siyasi gündemini belirlemesinde etkili olması onu önemli bir figür haline getirmiştir.

Taha Niyazi Karaca Gertrude Bell’in hayat hikâyesine ve arka planda meydana gelen olaylara odaklanarak tarihin saklı kalmış sayfalarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Karaca “*Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*” adlı kitabında merak konusu olan dönem olaylarına mercek tutuyor. Eser tarih anlatısını roman havasıyla akıcı bir şekilde vermektedir. Kitap 4 ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın her bir bölümü tematik başlıklarla konuyu kronolojik bir şekilde ele almaktadır. Birinci Bölümde yazar Bell’in doğduğu dünyanın genel bir panoramasını sunmaktadır. Bell’in içine doğduğu dünyayı tanımak için tasarlanan bu yolculuk aynı zamanda okuyucuya sömürgeci aklın bir tasvirini de sunmaktadır. Tarihte büyük sergi adıyla bilinen 1851 Dünya Fuarı, Londra Hyde Park’taki görkemli Kristal Saray’da ziyaretçilere açılan sergiler İngilizlerin bilim ve teknolojiye konumunu göstermeyi hedefliyordu. Fuar teknoloji ve endüstri tarihinde önemli bir konuma sahiptir. İngiltere’nin teknolojik gücünü göstermeyi amaçlayan fuar, dünyanın farklı yerlerinden gelen son teknolojik gelişmeleri, icatları, keşifleri ve büyük sanayi makinelerinin yer aldığı çok sayıda sergiye ev sahipliği yapmıştır. Fuar, demir ve çelik çağının görkemini göstermeyi amaçlayan bir konsepte sahiptir. Yazar daha sonra Bell ailesinin ekonomik gücünün kaynağının kısa bir

tarihçesini vermektedir. Bell ailesi 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında demir çelik endüstrisinde önde gelen İngiliz ailelerinden biriydi. Özellikle sanayileşme ile birlikte önemli hale gelen demir ve çelik üretimi bazı ailelere büyük ekonomik ve politik güçler kazandırmıştır. Bell ailesi de bu alanlarda faaliyetler göstermiş ve özellikle demir çelik üretimi ve ticaret ile büyük bir zenginlik elde etmişlerdir. Bu alanda önde gelen İngiliz aileleri arasında yer alıyorlardı. Bell ailesinin sahip olduğu bu ekonomik güç Gertrude Bell'in yaşamını finanse etmiş ve dünyayı keşfetmek için çıktığı yolculuklarını mümkün kılmıştır.

Yazar ikinci bölümde Bell'in hayatına geniş bir şekilde odaklanmaktadır. Bell'in doğumu, aldığı eğitim ve hayatının önemli dönüm noktalarına bir pencere açarak okuyucuyu tarihte belgeler ışığında bir gezinti imkânı sunmaktadır. Okuyucu bu yolculuk esnasında rivayetlere karışmış tarihi gerçekleri birincil kaynaklarla sorgulamaya teşvik etmektedir. Bell doğduktan kısa bir süre sonra annesini kaybetmiştir. Bell'in zengin bir ailede doğması ona özellikle kaliteli bir eğitim alması konusunda imkânlar sunmuştur. Bell'in ailesinin sahip olduğu ekonomik güç dönem şartlarında kadınların erişemediği eğitim imkanlarına sahip olmasında etkili olmuştur. Bell Oxford Üniversitesinden dereceyle mezun olmuştur. Aldığı eğitiminin sınırlarıyla yetinmeyerek, sahip olduğu merakın peşinden giderek sürekli yeni şeyler öğrenmenin gayreti içinde olmuştur.

Gertrude Bell'in hayatında en önemli kırılma anlarından biri 1888'de Bükreş'e elçi olarak atanan eniştesinin yanına gitmesi olmuştur. Bu sayede dünyayı tanımaya yönelik ilk adımını atmış ve dünyayı keşfetmeye yönelik merakı giderek artmıştır. 1899 yılında Romanya'dayken Bell, dilbilim ve arkeoloji konularıyla ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgi ile doğu kültürü ve medeniyetlerine karşı bir hayranlık geliştirmiştir. Önce Bükreş daha sonra eniştesinin tayininden dolayı İran'a yapmış olduğu seyahatler Bell'in doğu kültür ve medeniyetlerine yönelik hayranlığının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle 1899'dan 1904'e kadar İran'ın coğrafyasını görmek, kültürünü keşfetmek, tarihini incelemek için çok sayıda yolculuk gerçekleştirmiştir. Bu yolculuklar esnasında bölgede çok fazla vakit geçirmiş, Farsçayı ve Arapçayı iyi derecede öğrenmiş ve bölge hakkında çok fazla bilgi sahibi olmuştur. İran ile birlikte Irak, Suriye, Türkiye ve Yunanistan gibi bölgeleri de yoğun olarak gezmiş ve bölge halklarıyla derin ilişkiler kurmuştur. Orta Doğu coğrafyasının tarihi ve kültürel yerlerini gezmiş, arkeolojik bulguların incelenmesi ve kayıt altına alınması çalışmalarına dahil olmuştur. Aynı zamanda büyük bir doğa aşığı olan Bell gittiği yerlerin doğal güzellikleri ile ilgili bilgiler toplamış ve dağ tırmanışları gerçekleştirmiştir. Bell'in İran'dan başlayan ve bütün Orta Doğu coğrafyasını kapsayan ve yerel bölgelere dair sahip olduğu bilgi ve tecrübeleri Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında İngiliz hükümetinin dikkatini çekmiştir. Nitekim zamanı geldiğinde Bell ülkesine hizmet etmek anlayışıyla sahip olduğu bilgi, beceri ve gözlemlerini İngiliz yetkililerle paylaşmış ve onların direktifleri doğrultusunda bölgede faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Gertrude Bell'in amatör bir ilgiden doğan arkeoloji merakı daha sonra giderek bir uzmanlık alanına dönüşmüştür. Özellikle Mezopotamya bölgesine yoğunlaşarak çok sayıda keşif gezisi gerçekleştirmiş ve bölgenin zengin arkeolojik verilerinin kayıt altına alınmasında etkili olmuştur. Bu keşif gezileri arkeolojik alanların belirlenmesinde ve bu alanların ayrıntılı haritalarının hazırlanmasını sağlamıştır. Bell uzun zaman bölgede kaldığı için bölgesel dinamikleri çok iyi bir şekilde fark etmiş ve bölgenin sosyolojik yapısını iyi derece okuyup analiz etmiştir. İyi derecede dil bilmesi doğu kültürleri hakkında sahip olduğu uzmanlığı iyi bir şekilde kullanmış ve yerel aktörlerin çoğu ile derin ilişkiler ve bağlar kurmuştur. Bell özellikle bölgede aktif güç sahibi olan bütün aşiretler ve kabilelerle ilişkiler kurmuş ve yerel güçler arasındaki güç mücadelelerinde rol oynamıştır. İlginç bir şekilde bütün unsurlar tarafından kabul görmüş ve çatışma halinde olan aşiret ve kabilelerden büyük destek almıştır. Bell'in bu siyasi ve sosyal ilişki ağı bölgede faaliyet gösteren İngiliz kurumları ve askeri oluşumları Bell'in yolculuklarını ve yerel güçlerle ilişkiler kurmasını yakından takip ederek bundan istifade etmişlerdir. Bell ise zaman içinde yoğun olarak İngiliz hükümeti ile olan ilişkilerini güçlendirmiş ve bölgede topladığı bilgileri askeri ve sivil devlet kurumlarıyla paylaşmış ve yer yer onlardan direktifler alarak yol almıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde, Karaca Birinci Dünya Savaşı yıllarına odaklanmaktadır. Karaca savaş yıllarında Bell'in istihbarat amaçlı yapmış olduğu bütün gezilerinin sırlarını belgeler ışığında açığa çıkarmaktadır. Savaş yıllarında Bell, İngilizlerin politikalarını hayata geçirmek için casusluk ve istihbarat çalışmalarında aktif olarak görev almıştır. Çünkü Bell uzun dönem bölgenin dili, tarihi, kültürü, sosyolojik yapısı ve jeopolitiği hakkında bilgiler toplamış ve bu konuda eşine az rastlanır bir uzmanlığa sahip olmuştur. Bu ise Bell'i İngilizler için değerli bir figür haline getirmiştir. İngilizler Arap coğrafyasında kendi çıkarlarını hayata geçirmek için Kahire'de "Arap Büro" ismi verilen bir istihbarat birimi kurmuştur. Arap Büro, 1916 yılında kurulmuş bir İngiliz askeri istihbarat örgütüydü. Temel amacı, Osmanlı İmparatorluğunun petrol açısından zengin bölgelerine dair siyasi, askeri ve ekonomik açıdan bilgiler toplamak ve bu bilgileri analiz ederek bölgede İngilizlerin siyasi ve askeri operasyonlarını organize etmektir. Çünkü İngilizler savaş yıllarından Arap halkını Osmanlı'ya karşı kışkırtmak ve savaş sürecinde bölge halkından destek alarak kendi emellerini gerçekleştirmeyi hedefliyordu. İngilizlerin Arap halkını isyana teşvik etme politikasını benimsemesi ise Kutulamare yenilgisinden sonra şekillenmiştir. Arap Büro, Arapların Osmanlı'ya karşı başlatmış oldukları birçok isyanı tertipleyerek desteklemiş ve bu isyanların başarılı olması için çalışmalar yapmıştır. Arap Büro, özellikle Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanını tertip edilmesinde ve koordine edilmesinde etkili olmuştur. Özellikle Arabistanlı Lawrence olarak bilinen T. E. Lawrence Arap Büroda çalışmış ve Arap isyanların koordinasyonunda aktif rol almıştır. Lawrence isyan sürecinde gruplara askeri ve siyasi olarak danışmanlık etmiştir. Fakat yazar belgeler ışığında Lawrence'ın bazı nedenlerden dolayı Arap Büro'dan uzaklaştırıldığını ve bunun nedenlerini ayrıntılı bir şekilde belgelere dayandırarak

açıklamaktadır. Aynı şekilde Bell'in Büro ile çok daha derin ilişkilere sahip olduğunu fakat raporların çoğunun gizli olmasından dolayı Bell'in rolünün bütün yönleriyle açığa çıkarılmadığını nedenleriyle okuyucuya sunmaktadır. Arap Büro çatısı altında Bell sahip olduğu bütün becerileri kullanarak bölgede İngilizler için ciddi çalışmalar yapmıştır. Özellikle yerel kabilelerle kurmuş olduğu ilişkiler sayesinde bölgedeki kabilelerin sosyolojik yapılarını analiz etmesi ve kabilelerin siyasal davranış biçimlerini iyi derecede tahmin etmesi askeri ve diplomatik ilişkilerin tahsis edilmesinde belirleyici olmuştur. Savaş boyunca İngilizlerin temel hedefi bölgeyi Osmanlı devletinden koparıp zengin petrol yataklarına sahip olmaktı. Bell ise İngilizlerin petrol yataklarını ellerinde tutmak için planladıkları politikaların uygulanmasında kilit rol oynamıştır. Savaş sonrasında bölgede ortaya çıkan siyasi sınırların belirlenmesinde de aynı derecede etkili olmuş, özellikle Irak'ın sınırlarının belirlenmesinde doğrudan etkili olmuştur.

Savaş sonrasında meydana gelen olayların tamamında Bell'in yüksek perdeden katkısı olmuştur. Savaş sonrasında kaosa sürüklenen coğrafyada sürekli yeni aktörlerin ortaya çıkması güç dengelerini sürekli olarak değiştiriyordu. Yerel aktörlerle iş birliği yapan İngilizler perde arkasında kendi sömürgeci planları için yeni politikalar üretiyordu. Bölge sömürgeci güçler tarafından gizli bir şekilde Sykes-Picot Antlaşması çerçevesinde paylaşılması İngilizlerin aslında Araplara vadettikleri sözlerin hiçbirini tutmayacaklarını göstermiştir. Sykes-Picot Antlaşması, 1916'da Birleşik Krallık ve Fransa arasında imzalanan gizli bir antlaşmaydı. Antlaşmanın en nihai amacı Osmanlı İmparatorluğunun savaştan yenik bir şekilde çıkması durumunda Suriye ve Lübnan'ın Fransızlara bırakılmasını ve Irak ve Filistin'in aralarında yer aldığı toprakların ise İngilizlerin kontrolüne bırakılmasını amaçlıyordu. Perde arkasında varılan gizli anlaşmaların yankıları sürerken üstüne Filistin topraklarında Yahudi yerleşimciler için serbest bölgeyi öngören 64 kelimelik Balfour Deklarasyonunun yayınlanması bölgenin bölüşülmesi için sistematik bir çabanın varlığını gözler önüne sermiştir. Karaca, savaş sonrası bölgenin etnik ve sosyolojik yapısının dikkate alınmadan masa başında sınırların hangi amaçlarla çizildiğini bütün ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Yazar dönem olaylarını net ve anlaşılır bir dille okuyucuya sunarak Bell'in hayatı üzerinden yakın dünya tarihine mercek tutmaktadır. Bell'in hayatı üzerinden Orta Doğu'da meydana gelen olayları kişilerin oynadıkları roller üzerinden birincil kaynaklarla güçlü bir anlatıya dönüştürmektedir.

Yazar dördüncü bölümde ise savaş sonrası şekillenen bölge coğrafyasına odaklanmaktadır. Savaş sonrasında Osmanlı hakimiyetinden çıkan bütün bölgelerde İngilizler büyük oranda söz sahibi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan büyük bir yenilgiyle çıkması Orta Doğu bölgesinde radikal değişikliklerin medyana gelmesine ve irili ufaklı birçok manda devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Fransızlar ve İngilizler arasında yapılan gizli anlaşmalardan sonra San Remo Konferansı ile Arap coğrafyasında İngiliz ve Fransız mandaları kurulmuştur. Kurulan manda devletlerinin sınırlarının keyfi çizilmesi günümüze

kadar devam eden bölgesel sorunların kalıcı hale gelmesine neden olmuştur. Bölgede kalıcı barışın tahsisi konusunda hiçbir çaba olmadığı gibi pasif barış durumunu tehdit eden birçok farklı sorun ekilmiştir. Savaş sonrasında İngilizler Arap coğrafyasının sınırlarının belirlenmesi sürecinde Bell'e yoğun bir şekilde danışmışlardır. Bell'in coğrafyada etkili olmasından dolayı 1920 yılında Irak Sınır Komisyonuna üye olarak atanmıştır. Irak sınırının belirlenmesinde oynadığı önemli rolden dolayı "Irak'ın Sınırlarını Çizen Kadın" olarak anılmaktadır. Arap coğrafyası Osmanlı İmparatorluğundan ayrıldıktan sonra bölgenin idare edilmesi için Mezopotamya'da sivil yönetim kurulmuştur. Bu yönetimin kurulmasında kilit bir rol oynayan İngiliz diplomat olan Percy Cox'tur. Yüksek bir İngiliz diplomat olan Cox, 1920'de Irak yüksek komiserliği ve Mezopotamya başkomutanlığı görevine tayin olmuştur. Cox Irak'ın geleceğinin tayin edilmesini sağlayacak sivil bir yönetimin kurulmasında kilit bir rol oynamıştır. 1921 yılında Irak kralı Faysalın tahta oturmasında etkili olmuştur. Sınırların belirlenmesi çalışmalarına Bell'in dahil olması bölge hakkında sahip olduğu uzmanlığı etkili olmuştur. Bell'in İngiliz ve Fransızlar arasındaki toprak paylaşımına dair kararları etkileyecek güce sahip olması bölgenin jeopolitik manzarasına dair sahip olduğu uzmanlığın etkisini gözler önüne sermektedir.

Karaca Bell'in biyografisi üzerinden uzun tarihsel süreçleri ve yaşanan tarihsel kırılmaları belgeler ışığında ele alırken, eserini kurmaca bir yapıt diliyle akıcı hale getirmiştir. Eser okuyucu için hem tarihsel bir kaynak hem de sürükleyici bir roman havası taşımaktadır. Kitap boyunca kronolojik bir şekilde tasarlanan başlıklar tematik birer durak görevi görmektedir. Bell'in yaşamının merkeze alındığı bu tematik duraklar aynı zamanda yakın tarihin birer vesikası niteliği taşımaktadır. Yazar okuyucusu için bir yol rehberi niteliği taşıyan olayları bağlamları içinde ele alarak zengin bir yan metin sunmaktadır. Okuyucuyu ana metnin sınırlarının dışına çıkaran bu yan okumalar, eserin akıcılığının temelini oluşturmaktadır. Kitap bu özelliğiyle her yaşta okuyucuya hitap ettiği gibi aynı zamanda alan uzmanları açısından temel bir eser niteliği de taşımaktadır. Bunun için eser tarihi belgeler ve fotoğraflarla zenginleştirilmiştir. Yazar kurguladığı anlatısını belgeler ve fotoğraflarla destekleyerek çift bir okuma alanı inşa etmiştir. Kitabı eline alan meraklı okuyucular eserin sayfalarını karıştırırken karşısına çıkan fotoğraflardan birinin peşine düşüp kitabın sınırları içinde bir gezintinin içinde buluyor kendisini. Sayfalarca metnin anlatamadığını kurgunun içinde konumlanmış tek bir fotoğraf karesinde bulmak mümkün. Bütün bu özellikler ışığında yazar büyük bir tarih işçiliği yaparak ele aldığı eseri günümüz Orta Doğu coğrafyasında etkileri yüzyılları aşan süreçleri anlamak için bir yakın tarih okuma yolculuğunun patikaları şeklinde kurgulamıştır. Eser kronolojik olarak bize yakın olan fakat hakkında çok az şey bildiğimizden dolayı bize uzak olarak değerlendirilebilecek tarihi gerçeklikleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Kitapta batı merkezli anlatılarla güçlendirilmiş tarihsel hikâyelerin nasıl çarpıtıldığını görmek mümkündür. Eser bu yönüyle tarihte dolaşan hikâyelerin izini sürmekte ve gizlendikleri sis perdelerini aralamaktadır.